

4. Gjenstander

4.1.1. Restaurering og konservering: Gjenstander i kirker

Dette informasjonsbladet gir en innføring i hva konservering og restaurering egentlig består i.

Det vises også til informasjonsblad

9.2.1. Undersøkelse og dokumentasjon ved konservering og restaurering

4.3.2. Pakking av gjenstander for transport

Bladet er skrevet for dem som til daglig arbeider med kulturminnevern, for alle som har ansvar for kirkene og for andre interesserte.

*Utgitt juni 1994.
Nytt opplag 2008.*

Trykk: DMT kommunikasjon AS



«Gjenstander» betyr i vår sammenheng bemalte og dekorerte gjenstander i kirker, som altertavle, alterskap, prekestol, malerier og skulpturer. Sammen med en del typer tekstiler, som eksempelvis messehakler, har disse ofte en antikvarisk og kunstnerisk verdi i tillegg til den liturgiske og estetiske betydning de har for menigheten. Som gjenstander er de også spesielle fordi de nesten alltid er bygget opp ved hjelp av forskjellige og dels kompliserte materialer og teknikker.

Skader, slitasje og at gjenstandene er belagt med skitt er de vanligste årsakene til at kirkens klenodier må gjennomgå en behandling i form av konservering og restaurering.

Vanlig prosedyre

1. Skademelding/registrering av skade.
Forundersøkelse.
Midlertidig sikring (forsidebeskyttelse).
Pakking og transport – beskrevet i informasjonsblad 4.3.2.
2. Undersøkelser – beskrevet i informasjonsblad 9.2.1.
Dokumentasjon – beskrevet i samme informasjonsblad.
Bestemmelse av omfanget av konservering og restaurering.
Bestemmelse av konserveringsmidler og -metoder.
Bestemmelse av restaureringsmidler og -metoder.
Konservering og restaurering.

Dokumentasjon av konserverings- og restaureringsprosessen. Rapport – beskrevet i informasjonsblad 9.2.1.

3. Pakking og transport – beskrevet i informasjonsblad 4.3.2.
Montering.

Hva er konservering?

Konservere betyr å *bevare*. Det innebærer samtidig å stanse et eventuelt forfall og hindre at det fortsetter. Den beste form for konservering kaller vi *preventiv* konservering – å være føre var. Det betyr blant annet å legge oppbevaringsforholdene så godt til rette at de ikke kan gi årsak til skader. Gode oppbevaringsforhold betyr at lys-, klima- og sikringsforholdene er tilpasset gjenstandene.

Imidlertid står hundrevis av antikvarisk og liturgisk verdifulle gjenstander i ferd med å forfalle så meget at det er påkrevet med konservering.

Konserveringsarbeidet begynner med at man ofte må feste løs maling midlertidig (forsidebeskyttelse) innen gjenstanden kan tas ut av kirken og bringes til restaureringsatelieret.

Selve konserveringsarbeidet går i hovedsak ut på å feste alt som har løsnet og å forsterke selve strukturen i gjenstanden, dersom denne er svekket. I enkelte tilfeller er det mulig å gjenvinne bindkraften i de bindemidler (limstoffer) som allerede finnes i eksempelvis malinglag. Men i de langt fleste tilfellene betyr konservering av en bemalt gjen-

Rensing av maleri. St. Sebastian; detalj av alterskap i Bjugn kirke i Sør-Trøndelag. I dette eksemplet måtte både skitt, en mørknet ferniss og en overmaling fjernes. Prosessen tok lang tid og ble i hovedsak utført ved at ferniss og overmaling ble bløtgjort og deretter fjernet med skalpell under mikroskop. Foto: Riksantikvaren.



RIKSANTIKVARENS INFORMASJON OM KULTURMINNER

Riksantikvaren, Dronningens gt. 13, Postboks 8196 Dep. 0034 Oslo
Tlf. 22 94 04 00. Telefax 22 94 04 04.
e-post: riksantikvaren@ra.no. Internett: www.riksantikvaren.no

4.1.1

stand et møysommelig og tidkrevende arbeid med å feste enkeltvis alle løse maling- og materialbiter. Vanligvis er bitene så små at det er påkrevet å bruke mikroskop.

Konserveringsmidlene

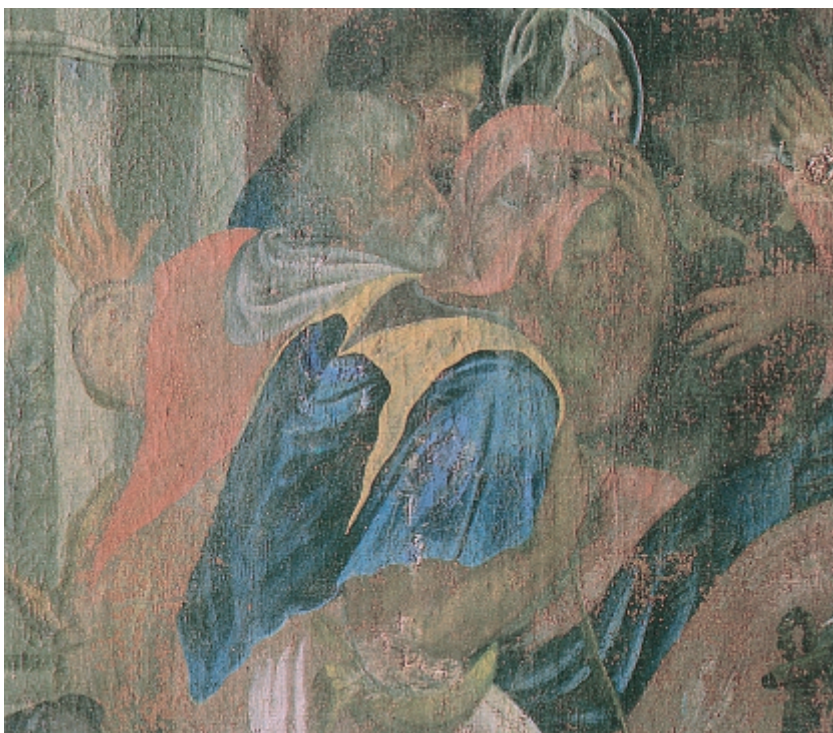
kan være syntetiske eller naturlige klebestoffer som vanligvis påføres i flytende form. Det stilles bestemte krav til midlene; de må eksempelvis ikke ødelegge eller forandre fargene eller overflatens utseende og karakter, og de må kunne fjernes uten at gjenstanden tar skade – også etter lang tid. Konserveringsmidlene må selvfølgelig ikke være brannfarlige eller skadelige for omgivelsene.

Riksantikvaren foretrekker å benytte midler som tilsvarer de som allerede finnes i gjenstanden, som for eksempel naturlige limstoffer. Fordelen er at vi ikke tilfører gjenstanden «fremmede» materialer, og at vi er kjent med hvordan midlet virker og hvordan det eldes og nedbrytes. Ulempen er at naturlige limstoffer er mindre holdbare enn syntetiske, spesielt i oppvarmede og tørre rom.

Ofte må konserveringen rette seg etter den behandling gjenstanden har fått ved tidligere konservering. Teknikken er under stadig utvikling, og det kan ha vært brukt metoder som ikke lenger er aktuelle, men som en likevel må rette seg etter.

Hva er restaurering?

Restaurering innebærer at vi tilfører en gjenstand kvaliteter den en gang hadde, men som nå er tapt eller ikke lenger synlige. Det betyr at en restaurering alltid vil være synlig for betrakteren; for eksempel ved at skitt er fjernet og skader reparert. Vår holdning til restaurering er den samme som for konservering: Vi unngår å gjøre mer enn de høyst påkrevde tilføyelser til det originale materialet. De vanligste former for restaurering er:



Illustrasjoner denne side og neste: Hyrdene ved krybben, detalj av Julenatt. Lerretningsmaleri i Bønsnes kirke, Hole kommune i Buskerud. Foto: Arve Kjerseim. Riksantikvaren.

*Over denne side: Før behandling.
Under denne side: Bildet er konserverert, rensert og kittet.
Neste side: Etter konservering og restaurering.*



RENSING

er en fellesebetegnelse for fjerning av alle former for skitt, fernisser og overmalinger. Også gamle konserveringsmidler kan bli fjernet. Felles for all rensing er at hvert (farge)-område først testes under mikroskop med forskjellige rensedmidler. Det hender ofte at et rensearbeid er så komplisert at det må gjøres under mikroskop for å unngå skader. Visse former for rensing utføres best ved hjelp av kirurgiske skalpellkniver. Ved andre former brukes forskjellige typer organiske løsemidler eller blandinger av dem. Ofte må de to metodene kombineres.

Skitt

kan være støv, sot, fluelort, nedslag fra forurenset luft og fra bygge- og vedlikeholdsarbeider. I kirkene blir også gjenstandene utsatt for stearinsøl. Dessverre er det slik at skitt ikke bare legger seg på overflaten, men også kan virke direkte ødeleggende ved at den inngår i kjemisk forbindelse med selve gjenstanden.

Ferniss

De fleste malerier har ett eller flere lag gjennomsiktig ferniss over malingen for å beskytte overflaten og bedre gjengivelsen av fargene. Med tiden vil fernissen gulne og krakelere (sprekke opp), slik at den må skiftes ut. For å fjerne gammel ferniss brukes vanligvis organiske løsemidler.

Overmaling

Gjenstander er ofte blitt malt opp på nytt flere ganger, enten fordi bemalingen har vært skadet eller fordi den er blitt oppfattet som «umoderne». Dessverre er disse overmalinger stort sett utført unøyaktig og amatørmessig og er ofte av dårligere kvalitet enn den opprinnelige bemalingen. Alt dette forringer gjenstandens kvalitet, og det kan være ønskelig å fjerne senere tiders tilføyelser. Dette arbeidet kan være svært vanskelig og tidkrevende.

Overmalinger kan imidlertid også betraktes som en del av en gjenstands historie, og dette kan være en grunn til å bevare dem. Fordi det

generelle konserveringsbehovet når det gjelder kirkekunsten er så stort, blir overmalinger i praksis sjelden fjernet, uten i helt spesielle tilfeller.

KOMPLETTERING

Vi aksepterer at farger og overflater endrer seg med tiden. Men når skadene er av en slik art eller et slikt omfang at de ødelegger helhetsinntrykket, kan helhetsvirkningen gjenskapes – helt eller delvis.

Dette gjør vi bare når det ellers vil forringe oppfattelsen av gjenstandens form, eksempelvis en skulptur uten nese. Som oftest vil en gjøre dette på en måte som gjør det enkelt å forstå at det dreier seg om en ny tilføyelse.

Retusjering

vil si å «reparere» en ødelagt bemalt overflate. Malerier eller bemalte (polykrome) skulpturer der overflaten er skadet gir ofte et flekkete inntrykk og opplevelsen av kunstverket forstyrres. Hensikten med å retusjere er å forsterke opplevelsen av en hel gjenstand. Dette skjer ved enten å dempe inntrykket av skader i bemalingen eller ved å skjule dem helt.

Retusjering utføres kun der bemalingen er tapt. Retusjene skal være lette å skille fra den opprinnelige bemalingen ved betraktning på nært hold. Det skal være enkelt å fjerne dem uten av den opprinnelige bemalingen tar skade.

Fernissering

Fernissen er som et vindusglass; den lar oss se «inn» på et maleri, samtidig som den gir en beskyttende hinne. Går hinne i stykker, kan den skiftes ut med en ny! Fernissens funksjon er å gi fargene en dypere glød og kontrast, samt å beskytte dem, og er derfor viktig for virkningen av bildet eller gjenstanden. Fernissen kan ha alle grader av blankhet eller matthet, avhengig av hva slags glans overflaten trenger,



Illustrasjonene over:

Integrerte (usynlige) retusjer. Detalj av lærretsmaleri i Beitstad kirke, Steinkjer kommune i Nord-Trøndelag. Før og etter restaurering. Dette er eksempel på den mest krevende form for retusjering, der hensikten er å skjule skaden fullstendig fordi den befinner seg på et avgjørende sted i bildet. Skaden er på forhånd kittet.

Foto: Arve Kjersheim. Riksantikvaren.

og den skal kunne fjernes når den blir for gammel. Som ny gir den ønsket glans til overflaten, men som gammel gulner den, krakelerer og danner ofte hvitaktige skjolder. I mange tilfeller kan det være vanskelig å oppfatte motivet på et bilde når fernissen er blitt gammel og nedbrutt.

Ferniss brukes også som isolerende lag mellom opprinnelig bemaling og retusjer, slik at retusjen skal kunne fjernes uten å risikere å løse opp originalmaling.

Om kompetanse ...

Det finnes mange netthendte mennesker med kunstneriske eller håndverksmessige anlegg, men dette kvalifiserer ikke til å konservere eller «reparere» et så sammensatt objekt som for eksempel et maleri eller en messehakel fra eldre tider. Amatørmessige forsøk gjør altfor ofte vondt verre fordi de beste hensikter ikke kan oppveie manglende kunnskaper om materialer og teknikker. En teknisk konservator med godkjent utdanning har den nødvendige kunnskap om gjenstandenes kompliserte tekniske oppbygging og kjenner de tekniske og etiske krav til bruken av konserveringsmidler og -metoder.

... og om undersøkelser og dokumentasjon

Hver enkelt gjenstand må behandles individuelt fordi alt er håndlaget og preget av «personlige» særtrekk. Ved hjelp av grundige undersøkelser og dokumentasjon ved hvert konserveringsarbeid, øker våre kunnskaper om eldre tiders teknikker og materialbruk. Samtidig kan vi og våre etterkommere vurdere (og forbedre) kvaliteten på de konserveringsmetoder og -midler vi har benyttet.